

O CAMEE DE EPOCĂ ROMANĂ DESCOPERITĂ ÎN CADRUL CERCETĂRII DE LA MĂNĂSTIREA FRANCISCANĂ DIN CARANSEBEȘ

Ana Cristina Hamat*

A roman cameo discovered during the study of the Caransebeș Franciscan monastery

Abstract: In 1988, the church of the medieval Franciscan monastery, located close to the medieval fortress, was discovered in Caransebeș's city center. The church has been dated to the 14th – 17th centuries and, inside the building, archaeologists discovered 11 multiple burial crypts. Most of the deceased were buried with a rich inventory, consisting mostly of jewelry. Among these, we have 4 roman intaglios, 3 gems and one cameo. In this article, we intend to discuss the roman cameo discovered in grave M6 from crypt 6, which is set in a medieval ring and decorated with a child's face. Based on analogies, we consider that the artifact can be dated in the 2nd century AD, being a reused cameo during medieval times, looted probably in the same period from the nearby ruins of the roman city Tibiscum.

Keywords: *Reused Roman Cameo, Caransebeș, Tibiscum, 2nd century AD, 14th–17th centuries.*

Cuvinte cheie: *camee romană refolosită, Caransebeș, Tibiscum, sec. II, sec. XIV-XVII.*

1. Introducere

La Caransebeș¹, în criptele bisericii medievale aflate în apropiere de primăria localității, au fost descoperite printre alte obiecte de inventar funerar și patru intalii: trei geme și o camee. Două geme au fost publicate 10 ani mai târziu de către C. Timoc², fiind apoi reluate în 2004 de către M. Vasile. Alături de acestea, în 2004 a fost publicată și cameea romană³, iar a treia gemă a rămas până acum în afara publicării. Din păcate, autoarea pomenită anterior menționează și inelele ca fiind romane. Cele patru piese gliptice sunt montate în inele medievale, însă gemele și cameea sunt din antichitate și, prin urmare, avem un caz clar de refolosire a bijuteriilor de epocă romană în perioada medievală. Astfel, ne propunem ca în articolul de față să readucem în discuție cameea descoperită⁴ în criptele bisericii medievale, precum și proveniența ei, modul în care aceasta a ajuns să fie refolosită, dar și importanța unei astfel de bijuterii pentru oamenii din Caransebeșul secolelor XV-XVII.

Ruinele mănăstirii franciscane din Caransebeș au fost descoperite în 1988 (Pl. I), cu ocazia lucrărilor de demolare a unor clădiri aflate în centrul orașului pentru a face loc unor blocuri de locuințe, proiect gândit în virtutea mentalității „epocii de aur” și care nu trebuia să se împiedice de umilele rămășițe a ceea ce fusese cândva mănăstirea franciscană de aici. Importanța acestei locații răzbate din documentele de epocă, care amintesc mai multe centre franciscane în Banat, la Severin, Orșova, Caransebeș, Chery, Cuiiești (Bocșa), Armeniș, Haram și Cuvin, dintre care jumătate au fost create cu sprijinul regelui Ludovic I⁵. În această situație se află centrul franciscan din Caransebeș, care este fondat de către Ludovic I în cadrul politicii confesionale a acestuia⁶. Odată cu expansiunea otomană în Balcani, aceste locații suferă, împreună cu Banatul, mari distrugerii la începutul secolului al XV-lea. Prin urmare, franciscanii solicită în decembrie 1437 sprijinul Papei Eugeniu al IV-lea pentru refacerea bisericilor afectate. Tot acum se

* Muzeul Banatului Montan, Bd. Republicii, nr. 10–12, Reșița, e-mail: anahamat@yahoo.com

¹ Atestat la finele secolului al XIII-lea, Caransebeșul a devenit un pol de atracție pentru nobilimea locală în secolele următoare prin prezența cetății medievale Sebeș, atestată documentar în 1325, așezarea omonimă fiind menționată documentar în 1290 (Țicu 2009, 108).

² Timoc 1998, 115–116.

³ Vasile 2004, 1–7.

⁴ Ținem să mulțumim conducerii MJERG Caransebeș pentru că ne-a facilitat accesul la această piesă.

⁵ Țicu 2007, 18.

⁶ Țicu 2007, 59.

instituie și grupa terțiară, constituită din laici care adoptă preceptele spirituale și normele de viață ale ordinului și în care, pe lângă familia regală a Ungariei, au fost înscriși și nobilii din Caransebeș, Iacob de Măcicaș și soția, Ioan de Mătnic și soția, precum și Mihai de Mătnic⁷. Această mențiune este deosebit de importantă, pentru că este dovada unei nobilimi locale catolice, care făcea parte din grupa terțiară și care putea să aibă ca loc de veci una dintre criptele bisericii din Caransebeș⁸.

2. Contextul de descoperire

Biserica mănăstirii franciscane a fost descoperită în spațiul delimitat la N-NE de str. M. Halici, la E de str. Ardealului, la V de str. Ș. Herce și la S de ansamblul Piața Revoluției. În această zonă a fost găsită biserica cu cripte aflate în interior, precum și necropola aflată în jurul acesteia, alături de rămășițele unui zid perimetral (**Pl. I**). Pentru datarea primei faze a bisericii, colectivul de cercetare a propus secolul al XIII-lea⁹, însă alți cercetători propun o dată mai târzie, afirmație bazată și pe documente¹⁰.

Biserica, cu o singură navă, ziduri sprijinite de contraforți și intrarea pe latura de vest, găzduia 11 cripte aflate sub podea, alături de alte înmormântări separate, în prima treime a bisericii, aproape de intrare. O criptă mai târzie, aflată în absida altarului și în care au fost înmormântați 15 decedați de ciumă, datează, în opinia autorilor cercetării, din timpul epidemiei din 1582¹¹ și, prin urmare, mănăstirea își încetează existența la jumătatea secolului al XVI-lea¹². Însă, probabil că distrugerea totală a venit abia odată cu stăpânirea austriacă, când întreaga zonă a fost refăcută¹³. Ca semn distinctiv al monumentului, menționăm că la construcția bisericii, precum și a criptelor, s-a folosit material antic spoliat probabil din împrejurimi și provenit din anticul oraș Tibiscum¹⁴. Cripta 6, cu 11 morminte în care au fost identificați 13 decedați¹⁵, are printre materialele de construcție și cărămizi romane, împreună cu pile de *hypocaustum*¹⁶. M.6 a fost considerat la momentul descoperirii drept un mormânt de femeie, defuncta având mâinile pe piept. Pe inelarul mâinii stângi avea un inel pe care era montată cameea, singurul obiect de inventar menționat, autorii cercetării specificând doar că această camee este antică¹⁷.

3. Descriere. Tipologie

Inelul¹⁸, în mod clar de epocă medievală¹⁹, este lucrat din aur în tipar (13,5 × 12,5 mm) și are încas-trată o camee din sardonix de formă ovală (7 × 6 mm)²⁰, cu imaginea redată în relief, într-un strat alb (**Pl. II**). Chipul redat din semiprofil, este al unui copil aflat în primii ani ai copilăriei. Fața este ușor ovală, cu fruntea liberă, părul fiind redat sub forma unor cârlioni care oferă volum suplimentar, ochii nu au pupila marcată, pliurile pleoapelor și linia sprâncenelor se remarcă foarte bine. Buzele sunt pline și cărnoase, iar nasul drept oferă volum suplimentar. Partea de jos a bărbiei este spartă, probabil din antichitate. Identificarea personajului reprezentat pe camee este oarecum dificilă și lasă loc mai multor posibilități. De-a lungul timpului, acest tip de reprezentare a fost interpretat a fi:

- un copil oarecare;
- un anumit împărat aflat în primii ani ai copilăriei;
- Eros;

⁷ Țeicu 2007, 18.

⁸ Țeicu 2007, 59.

⁹ Bona 1993, 68.

¹⁰ Mănăstirea franciscană este pomenită în documentele din secolele XIV-XV (Țeicu 2007, 58).

¹¹ Bona 1993, 63–64.

¹² Țeicu 2007, 59.

¹³ Cetatea și împrejurimile au fost vizitate și descrise de către Evliya Çelebi la jumătatea secolului al XVII-lea, pentru ca în perioada următoare zona să sufere mari transformări (Evliya Çelebi, 534–535).

¹⁴ Orașul antic se află la 6 km depărtare în linie dreaptă de ruinele medievale.

¹⁵ Bona 1993, 75–78.

¹⁶ Bona 1993, 66.

¹⁷ Bona 1993, 76.

¹⁸ MJERG nr. inv. vechi 14170, nr. inv. nou 9218.

¹⁹ O bună analogie provine de la Târgușor (Reabțeva 2014, fig. 73/6).

²⁰ Din păcate, grosimea piesei nu poate fi apreciată, cameea fiind montată în caseta inelului, însă grosimea casetei este de maximum 3,70 mm, iar grosimea maximă a piesei în partea superioară (a capului reprezentat) este de 2 mm și, prin urmare, grosimea maximă poate fi 5 mm, valoare care se încadrează în standardele cunoscute.

- Dionysos;
- un geniu oarecare.

În arta gliptică, reprezentările de copii sunt mai rar întâlnite, fiind lucrate fie în tehnica cameei, fie chiar *ronde-bosse*²¹ și sunt inspirate din reprezentările lui Eros sau Dionysos²². Printre acestea, cele mai cunoscute sunt cele ale împăraților, ușor de identificat prin comparație cu alte opere de artă, sau mai rar, cu portrete monetare. Deseori, atunci când nu există un element clar de identificare, ne referim la o inscripție sau la anumite trăsături faciale foarte bine cunoscute, copilul a fost identificat cu Eros, Dionysos, sau chiar cu un copil oarecare.

Printre portretele gliptice cunoscute se numără și câteva analogii foarte bune pentru piesa noastră. Un astfel de exemplu este cel al împăratului Caligula (**Pl. III/1**), pe cameea care se află în colecția CNBAR, publicată de M. Gramatopol²³. O reprezentare asemănătoare se află în colecția J. P. Getty Museum, publicată de J. Spier. Aceasta este o camee din sardonix care are înfățișat chipul unui copil (**Pl. III/3**), într-o manieră asemănătoare cu cea a piesei noastre²⁴. J. Spier identifică imaginea de pe camee cu Eros, prin analogie cu o altă piesă care are gravat un bust de băiat cu un fluture în mână²⁵, de altfel o reprezentare cunoscută a acestui zeu. La fel este catalogată și imaginea de pe o intalie din jasp (**Pl. III/5**), aflată în colecția Fol din Geneva²⁶. O altă astfel de piesă provine din colecția Bibliotecii Naționale Franceze, pusă în circuitul științific de către E. Babelon drept portretul *ronde-bosse* al lui Annus Verus, cu inscripția *Verinus Consulis/Probat Tempora* (**Pl. III/ 2**) și cu atribute bahice²⁷. Un portret de copil, parte din aceeași colecție, a fost identificat tot cu Annus Verus²⁸. De asemenea, în colecția Metropolitan Museum of Art se află două astfel de piese, publicate de G. Richter (**Pl. III/4**). Ambele poartă imaginea unui cap de copil, considerate însă de către G. Richter ca redări ale unor particulari²⁹.

4. Datare

Cameea aflată în CNBAR se datează în prima jumătate a secolului I³⁰, la fel ca ambele exemplare de la J. P. Getty Museum³¹. Tot în perioada de început a Imperiului este datată și cea de la Geneva³². Pentru piesele de la Paris, datarea este în a doua jumătate a secolului al II-lea. Restul exemplurilor menționate anterior sunt atribuite epocii romane. Prin urmare, datarea piesei noastre se poate încadra între secolele I-II, mai restrâns în perioada secolului al II-lea, pe baza analogiilor prezentate.

Datarea aproximativă a mormântului este secolul al XVI-lea³³ și, prin urmare, cameea a putut fi dezgropată și refolosită cândva în perioada secolelor XV-XVII.

Concluzii

Cameea descoperită în ruinele bisericii medievale din Caransebeș este o piesă de excepție, care se poate data cândva în perioada secolului al II-lea, fiind achiziționată de ultimul ei proprietar din apropierea cetății medievale și care provenea, probabil, din ruinele romane de la Tibiscum. Această concluzie se bazează în primul rând pe faptul că la Tibiscum au fost documentate urme de intervenție pentru perioada evului mediu³⁴. În al doilea rând, spolierea vestigiilor romane de către locuitorii cetății medievale a Caransebeșului era, cu siguranță, un fapt obișnuit și nu un caz singular în această zonă. Ruinele au fost jefuite sistematic, iar materialele refolosite la construcțiile medievale din apropiere. Se reutiliza tot ceea

²¹ Gramatopol 2011, 24.

²² Gramatopol 2011, 25.

²³ Gramatopol 2011, 173, nr. cat. 653.

²⁴ Spier 1992, 97, nr. cat. 229.

²⁵ Spier 1992, 97, nr. cat. 228.

²⁶ Fol 1875, 127–128, nr. cat. XV/4.

²⁷ Babelon 1897, 154–155, nr. cat. 298.

²⁸ Babelon 1897, 155–156, nr. cat. 299.

²⁹ Richter 1920, 133–134, nr. cat. 228–229.

³⁰ Gramatopol 2011, 25.

³¹ Spier 1992, 97.

³² Fol 1875, 127–128.

³³ Bona 1993, 77.

³⁴ Benea, Bona 1994, 68.

ce era găsit, de la cărămizi și monumente, la obiecte mici, așa cum este cameea noastră. Un exemplu este și cazul bisericii, unde au fost descoperite materiale romane (piese de marmură, elemente de construcție, fragmente de monumente funerare și onorifice, cărămizi, țigle și altele)³⁵. De asemenea, orașul modern Caransebeș nu este singurul punct cu descoperiri de monumente romane refolosite. La 16 km de acesta, în ceea ce se păstrează din donjonul de la Turnu Ruieni, se mai pot vedea cărămizi romane refolosite. Tot în această zonă, la cercetarea ruinelor bisericii din punctul Cărbunari-Țigănești, identificată ca fiind cea a satului medieval Răcovița, pomenit în documente abia de la jumătatea secolului al XV-lea și dispărut în prezent³⁶, au fost găsite morminte în care se afla material roman³⁷, jefuit probabil tot de la Tibiscum, datate cu o monedă de la Ludovic I³⁸.

Prin urmare, ca în fiecare loc atins de istorie, la Tibiscum/Jupa o justificare adecvată a distrugerii provocate de către omul medieval și modern a fost goana după aur. Acesta a fost unul dintre motivele principale care au dus la săpături în zona vestigiilor romane, atât în evul mediu, cât și în epoca modernă. Parohului Iosif Mircea³⁹ i-au fost relatate mai multe povestiri despre aurul găsit aici. Astfel, unul dintre oamenii care lucra la moara din Jupa a săpat după aur și a descoperit un galben, pe care apoi l-a vândut scump la Viena; o femeie din sat avea gâtul împodobit de o salbă din galbeni proveniți din cetate. Un alt țăran găsisese la cetate o verigă de aur și a vândut-o nobilului C. Capra pentru 40 de florini. Aur ar fi fost descoperit și la Iaz de către doi oameni⁴⁰. „Marea parte a bogățiilor, însă cetatea o păzește cu strășnicie, doar flăcările dansatoare ale aurului se mai văd noaptea aici. Pe lângă aur, oamenii spoliază piatra din zidurile cetății, care erau încă la suprafață înainte cu câteva decenii”⁴¹. Situația prezentată de preot în prima jumătate a secolului al XX-lea este de fapt confirmarea jafului sistematic al zonei încă din evul mediu. Nu ne îndoim că aici au fost găsite și pietre gravate antice, refolosite chiar de către cei care le-au găsit, sau vândute nobililor pentru a deveni din nou sigilii personale și însemne ale statutului social. Într-o astfel de situație se pare că se află și piesa noastră, ea fiind considerată atât de importantă încât a fost refolosită, chiar și spartă. Prin urmare, putem presupune că ea a fost folosită doar ca bijuterie, un simbol al statutului social și nu ca sigiliu.

Reîntrebuințarea gemelor și cameelor antice în perioada evului mediu și a epocii moderne este o practică recunoscută. Amintim cazul apropiat al gemelor și cameelor antice refolosite din Ungaria medievală, unde aceste artefacte erau utilizate de către familiile nobiliare pentru a sigila documente⁴². De asemenea, M. Henig publică geme refolosite în epoca medievală din Anglia⁴³. În România, practica refolosirii acestor piese este atestată prin prezența inelelor medievale care au încastrat o gemă antică⁴⁴. Pietrele gravate descoperite la Romula, au fost întrebuințate de către boierimea autohtonă ca sigilii, fiind identificate cu numele de *antice*⁴⁵. În acest context, cameea noastră devine o punte între trecutul roman și medieval al acestor locuri și lumea contemporană, în care poate fi admirată pentru valoarea deosebită a execuției și pentru povestea deosebită de viață pe care o aduce odată cu ea.

Lista planșelor

- Pl. I. Planul cercetării arheologice de la biserica medievală din Caransebeș, apud Bona 1993, pl. 3.
 Pl. II. Inelul medieval cu camee romană descoperit în cripta 6 a bisericii medievale din Caransebeș, MJERGC nr. inv. 14170 – fotografie autor.
 Pl. III. 1. Camee cu reprezentarea lui Caligula copil, CNBAR, nr. inv. 129, apud Gramatopol 2011, p. 173, nr. cat. 653, pl. 24/653.

³⁵ Bona 1993, 68-70.

³⁶ Țeicu 2007, 150-151.

³⁷ Ardeț 1996, 415-422.

³⁸ Țeicu 2007, 151.

³⁹ Iosif Mircea a fost paroh al satului Jupa în perioada interbelică și a publicat în Foaia Diecezană o serie de articole începând cu 1921 despre importanța ruinelor de la Jupa, militând pentru începutul cercetărilor sistematice în zonă.

⁴⁰ Mircea 1976, 3-5.

⁴¹ Mircea 1976, 3-5.

⁴² Gesztelyi 2011, 258.

⁴³ Henig 2008, 25-34.

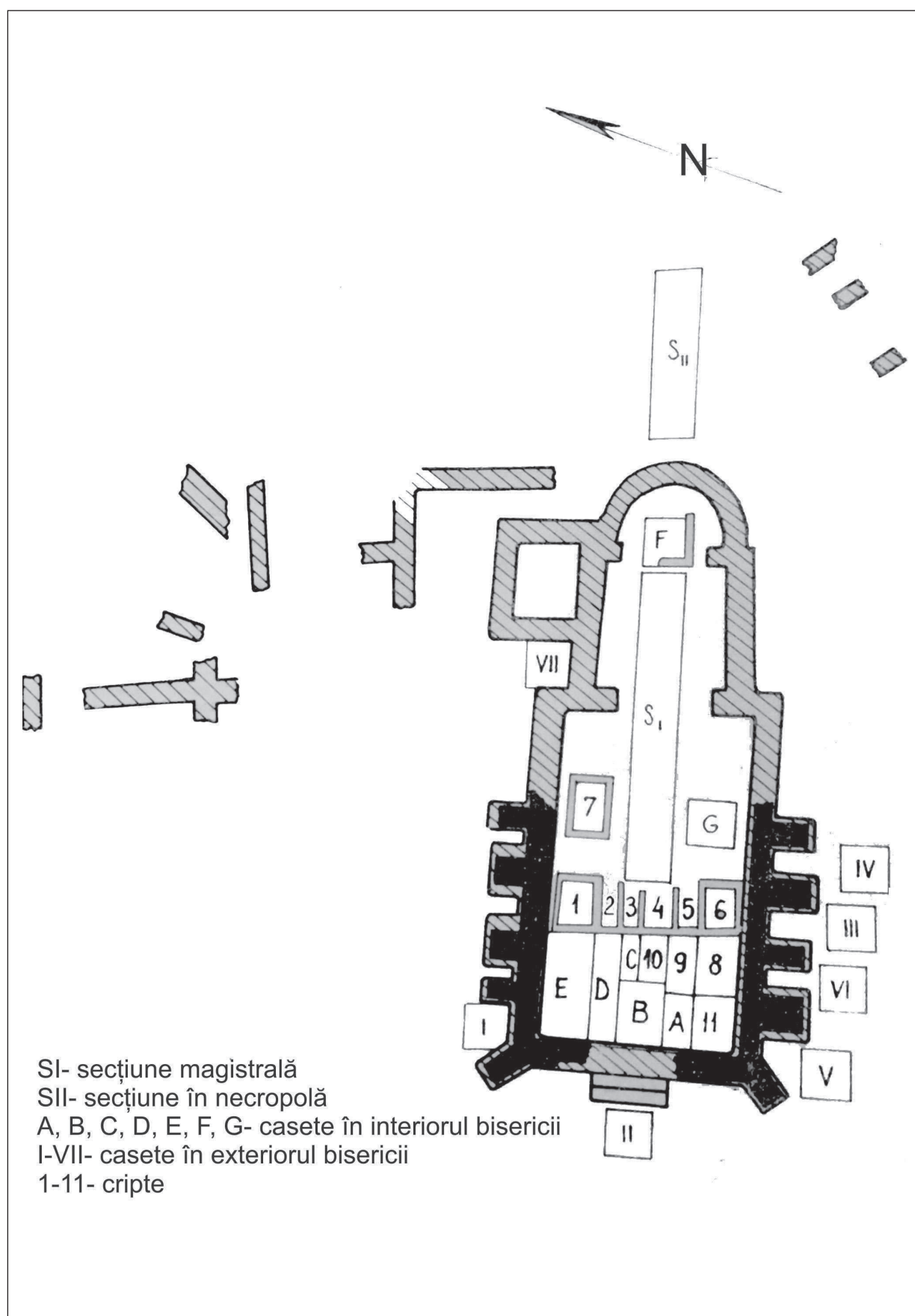
⁴⁴ CIMEC.

⁴⁵ Tudor 1967, 225.

2. Camee cu reprezentarea lui Annius Verus, apud Babelon 1897, pl. 33/298.
3. Camee cu reprezentarea lui Eros, apud Spier 1992, fig. 229.
4. Camee cu reprezentarea unui cap de copil, apud Richter 1920, fig. 228.
5. Camee cu reprezentarea lui Eros, apud Fol 1875, pl 15/4.

Bibliografie

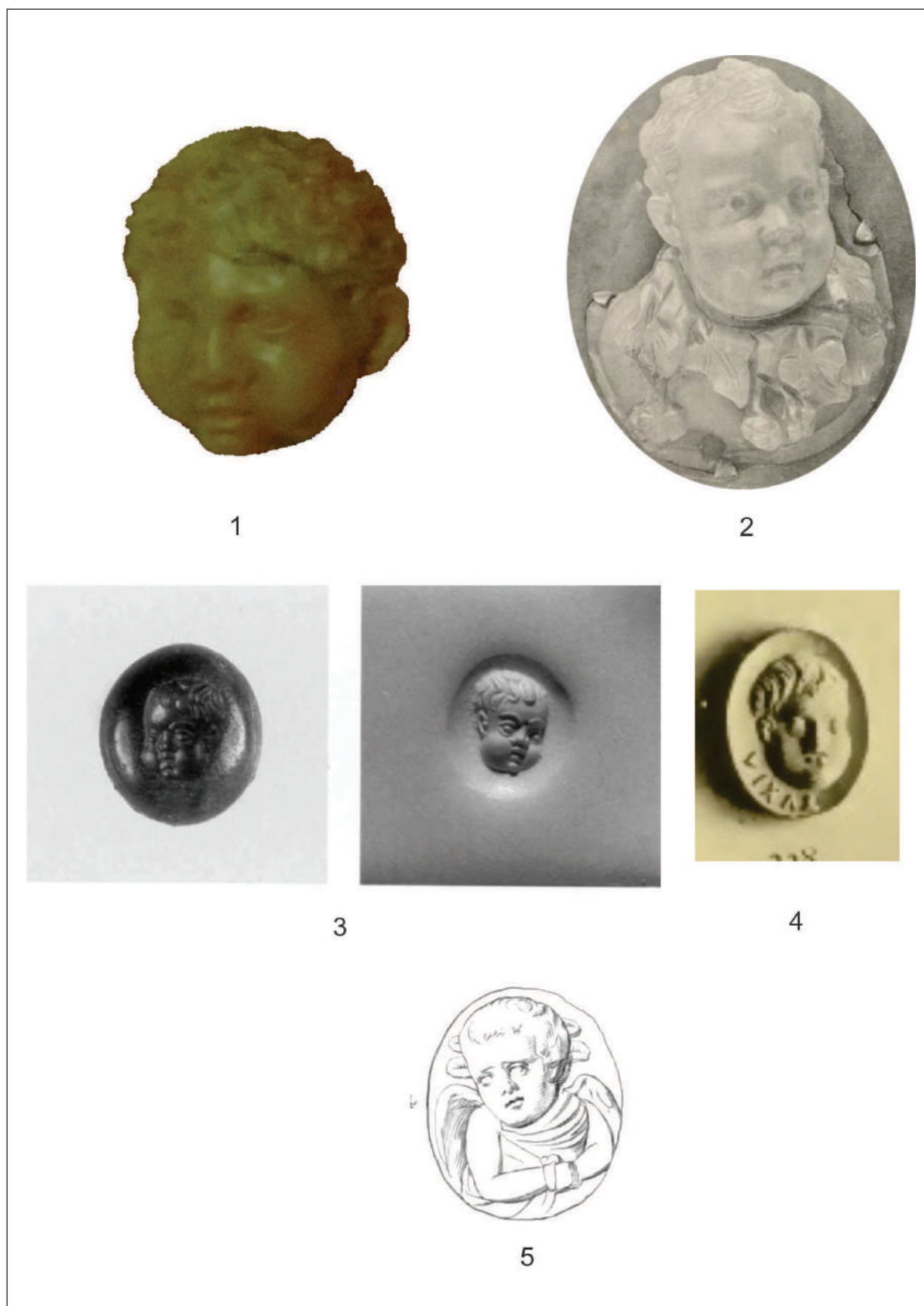
- Ardeț 1996 Ardeț, A., *Cercetările arheologice la biserica medievală de la Cărbunari-Țigănești (sec. XIII-XIV)*. În: *Acta Musei Napocensis*, 33, 1996, p. 415–424.
- Babelon 1897 Babelon, E., *La gravure en pierre fines, camées et intailles*, Paris, 1897.
- Benea, Bona 1994 Benea, D., *Bona P., Tibiscum*, București, 1994.
- Bona 1993 Bona, P., *Biserica medievală din Caransebeș*, Reșița, 1993.
- CIMEC *Bunuri culturale mobile clasate în Patrimoniul Cultural Național*. Sursa: <http://clasate.cimec.ro/detaliu.asp?tit=Inel&k=EB77C23D3CB84EA397AFFC4C3A655668>, accesare 01.12.2016.
- Evliya Çelebi Çelebi, Evliya, *Seyahatname*. În: Mehmet, Mustafa Ali (ed), *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea II, București, 1976, pag. 321–753.
- Fol 1875 Fol, W., *Choix d' intailles et de camées antiques. Gemmes et pates*. În: *Le muse Fol. Études d'art et d'archéologie sur l'antiquité et la Renaissance*, Geneva, 1875.
- Gesztelyi 2011 Gesztelyi, T., *The re-use and re-interpretation of gemstones in medieval Hungary*. În: *Gems of Heaven. Recent research on engraved gemstones in late antiquity AD 200–600*, Londra, 2011, p. 257–262.
- Gramatopol 2011 Gramatopol, M., *Geme și camee din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române*. Universitatea Transilvania, Brașov, 2011 (Ph.D).
- Henig 2008 Henig, M., *The re-use and copying ancient intaglios in medieval personal seals, mainly found in England: An aspect of the Renaissance of the twelfth century*. În: *Good Impressions: Image and authority in medieval seals*, Londra, 2008, p. 25–34.
- Mircea 1976 Mircea, I., *Crâmpeie din zbuciumul trecutului nostru. Cetatea Tibiscum*. În: *Foaia Diecezană*, Caransebeș, an XXXV, nr. 43/18 octombrie 1920.
- Reabțeva 2014 Reabțeva, S., *Piese de podoabă și vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (sec. XIV- XVII)*, Brăila, 2014.
- Richter 1920 Richter, G., *Catalogue of engraved gems of the classical style*, New York, 1920.
- Spier 1992 Spier, J., *Ancient gems and finger rings. Catalogue of the collections. The J. P. Getty Museum*, Malibu, 1992.
- Timoc 1998 Timoc, C., *Două geme romane descoperite în biserica medievală din Caransebeș*. În: *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Arheologie-Istorie*, 4, 1998, p. 115–117.
- Tudor 1967 Tudor, D., *Pietre gravate descoperite la Romula*. În: *Apulum*, VI, 1967, p. 209–230.
- Țeicu 2007 Țeicu, D., *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Timișoara, 2007.
- Țeicu 2009 Țeicu, D., *Cetăți medievale din Banat. Medieval fortifications in Banat*, Timișoara, 2009.
- Vasile 2004 Vasile, M., *Bijuterii antice de la Tibiscum, Jupa*. În: *Arheovest*, 1, 2004, p. 1–7.

Pl. I. Planul cercetării arheologice de la biserica medievală din Caransebeș, apud Bona 1993, pl. 3.

Pl. II. Inelul medieval cu camee romană descoperit în cripta 6 a bisericii medievale din Caransebeș, MJERGC nr. inv. 14170 – fotografie autor.

Pl. III. 1. Camee cu reprezentarea lui Caligula copil, CNBAR, nr. inv. 129, apud Gramatopol 2011, p. 173, nr. cat. 653, pl. 24/653. 2. Camee cu reprezentarea lui Annius Verus, apud Babelon 1897, pl. 33/298. 3. Camee cu reprezentarea lui Eros, apud Spier 1992, fig. 229. 4. Camee cu reprezentarea unui cap de copil, apud Richter 1920, fig. 228. 5. Camee cu reprezentarea lui Eros, apud Fol 1875, pl 15/4.